

№ 6 дәріс. Саяси партиялар

Дәріс жоспары:

1. Саяси партиялардың пайда болуы, мәні, белгілері
2. Саяси партиялардың негізгі қызметтері.
3. Саяси партиялардың жіктелуі, түрлері
4. Саяси партиялар және партиялық жүйе.

Дәріс мақсаты: Сайлау саяси процесс ретінде саяси партиялардың пайда болуы, мәні, белгілері, саяси партиялардың негізгі қызметтері, саяси партиялардың жіктелуі, түрлері, саяси партиялар және партиялық жүйе, ҚР көппартиялылық жүйенің қалыптасуымен таныстыру

Оқытудың техникалық құралдары: слайдтар, презентациялар, электрондық оқулық.

Дәрістің оқыту әдістері мен түрлері: проблемалық оқыту технологиясы, дамыта оқыту технологиясы.

Дәріс мазмұны:

1. Саяси партиялардың пайда болуы, мәні, белгілері. Партия - мемлекеттік билікті қолға алуға немесе билік жүргізуге қатынасуға бағытталған, ортақ мүдде, бір идеология негізінде құралған адамдардың ерікті одағы. Партиялар сайлауға, мемлекеттік органдар құруға, мемлекеттік маңызды шешімдер қабылдауға және оларды іс жүзіне асыруға белсене қатысады. Қазіргі демократиялық қоғамдағы партияның маңызды міндеті- азаматтық қоғам мен мемлекеттің арасындағы байланысты баянды ету. Партиялар арқылы әр түрлі әлеуметтік топтар өздерінің саяси талаптарын мәлімдейді. Бұрынғы әлеуметтік - экономикалық саясатты одан әрі жүргізу немесе оны өзгерту керектігі жөнінде өздерінің көзқарастарын білдіреді. Соның арқасында қоғамның саяси саласындағы қайшылықтардың басы ашылады, әлеуметтік қопарылысқа соқтырарлық өткір, ойда жоқ шиеленістердің мүмкіншілігі азаяды. Сонымен қатар партиялар сайлау науқанын дайындау мен өткізу, өз мүшелерінің санын көбейту, орталық және жергілікті ұйымдардың материалдық ахуалын күшейту, өз еліндегі және шетелдердің мақсаттары жақын партияларымен байланысты нығайтумен үнемі айналысады. Қазақстан мемлекеті партияның кең тараған түрі- көппартиялық бағытын ұстанады. Көппартиялық деп мемлекеттік билік үшін күрес барысында бірнеше саяси партиялардың әртүрлі мүдделері мен пікір алалығын пайдалана отырып басқару түрін айтады. Қазіргі кезде мемлекетімізде бірнеше партиялар кең қанат жаюда. Олардың бағыттары әртүрлі болғанымен, мақсат- мүдделері жағынан бір- бірімен тығыз байланысты.

Қазіргі кездегі саяси партиялар мен партиялық жүйелердің қалыптасу кезеңі XVI-XVII ғ. Еуропада болған буржуазиялық революциялар дәуірімен тікелей байланысты. Тек XX ғ. Соңғы жылдарында олар саяси күресте шыңдалған, басқару жағынан мол тәжірибесі бар әртүрлі әлеуметтік топтардың сыннан өткен нағыз саяси партиясына айналды.

«Партия» деген сөзді латын тілінен аударғанда «бөлу», «бөлшек» деген мағынаны білдіреді. Тұңғыш алғашқы партиялар Ежелгі Грецияда пайда

болған. Бірақ олардың мөлшері аз, шамалы, дұрыстап ұйымдаспаған еді. Сондықтан мұндай шағын топтардың айтарлықтай мазмұны болмады.

Қазіргідей нағыз саяси партиялар Еуропада ХІХ ғ. Екінші жартысында пайда бола бастаған. Жалпыға бірдей сайлау құқығының енгізілуі бұқара халықтың саясатқа қатысу мүмкіндігін тудырады. Жұмысшылар ұйымдасып, парламентте өз мүдделерін қорғайтын партиялар құра бастады. Партия бірден көпшілік партияға айналған жоқ.

Немістің көрнекті саясаттанушысы Макс Вебер саяси партиялардың тамуында мынадай кезеңдерді көрсетті:

1. Аристократиялық үйірмелер
2. Саяси клубтар
3. Көпшілік партиялар

Аристократиялық үйірмелер	Саяси клубтар	Көпшілік партиялар
Жер иелерінің мақсатын құрайды.	Буржуазияның мүддесін қорғайды.	Көпшілікпен байланысты болып, барынша өз қатарына көбірек адамдарды тартады.

Бұл кезеңдерді тек Ұлыбританияның либералдық (виги) және консервативтік (тори) партиялары ғана басынан өткізген. Басқа партиялар әртүрлі даму жолдарынан өткен. Біразы бірден көпшілік партияға айналды.

Тұңғыш көпшілік партия болып 1861ж. Ұлыбританияның либералдық партиясы құрылды. Одан кейін Германияда 1863ж. Жалпы Германияның жұмысшы Одағы партиясы құрылды. Мұндай партиялар басқа да елдерде құрыла бастады.

Американың саясаттанушысы Ла Паломбараның айтуынша партиялар мынадай төрт белгімен сипатталады:

1. Партия белгілі бір идеологияны қорғайды.
2. Партия- адамдарды жергілікті ұйымнан бастап, халықаралық дәрежеге дейін ұзақ біріктіретін ұйым.
3. Партияның мақсаты- билікті қолға алып, жүзеге асыру.
4. Әр партия өзіне халықтың дауыс беруінен, мүше болуына дейінгі қолдауын қамтамасыз еткісі келеді.

Партиялардың өмір сүру ұзақтығы дау – жанжалдардың туу мен оларды шешу қажеттігінен туады. Жалпы саяси партиялардың мынадай сипатты белгілері болады:

1. Партия бағдарламасының болуы
2. Саяси билік үшін күрестің болуы
3. Партиялық тәртіптің болуы
4. Партияға мүшелік ету
5. Мүшелік жарна төлеу
6. Партияның жарғысының болуы
7. Баспа органдардың болуы
8. Партия басшылығының көптеген өкілеттігі
9. Кәсіптік негіздегі партия аппаратының болуы

Осындай белгілері бар саяси партиялар тапты немесе әлеуметтік топты ұйымдастырады, жұмысына мақсаттылық сипат береді, белгілі бір идеологияны қорғайды, бағыт береді.

2. Саяси партиялардың негізгі қызметтері. Поляктың саясаттанушысы А.Боднардың ойынша, қазіргі қоғамда саяси партиялар мынадай қызметтер атқарады:

1. Саяси идеология мен саяси ілімдерді жасау
2. Қоғамның ірі топтарының мақсат-мүдделерін анықтау
3. Олардың белсенділігін арттырып, жинақтау
4. Мемлекеттік билікті іске асыруға қатынасу
5. Қоғамдық пікірді қалыптастыру
6. Жалпы қоғамды, топты саяси тәрбиелеу
7. Саяси жүйелерді, оның принциптерін, элементтерін, құрылымдарын қалыптастыруға қатысу
8. Мемлекетте билік үшін күреске қатынасу және оның жұмысының бағдарламасын жасау
9. Мемлекеттің, кәсіподақтарының, қоғамдық ұйымдарының аппараты үшін кадрлар даярлау, ұсыну.

Қазіргі демократиялық қоғамдағы партияның маңызды міндеті – азаматтық қоғам мен мемлекеттің арасындағы байланысты баянды ету. Партиялар арқылы әртүрлі әлеуметтік топтар өздерінің саяси талаптарын мәлімдейді. Бұрынғы әлеуметтік-экономикалық саясатты одан әрі жүргізу немесе оны өзгерту керектігі жөнінде өздерінің көзқарастарын білдіреді.

Сонымен саяси партиялардың негізгі қызметтері төмендегідей:

Саяси	Билік үшін күрес. Мемлекеттің ішкі және сыртқы саясатын жасауға, қалыптастыруға, іске асыруға, тікелей қатынасу. Балама ұсыныстар асыру. Сайлау науқанына белсенді түрде ат салысып, оған байланысты бағдарламаны орындау. Саяси бағытты тұжырымдау.
Ұйымдастырушылық	Бағдарламалық мақсаттар мен шешімдерді жүзеге асыру. Сайлау науқанын өткізу. Сайлап қойылатын қызметтерге кандидаттар іріктеу. Басқару элитасына кадрлар дайындап ұсыну. Үкімет құрамын сол сияқты басқа да билікті құрылымдарды құрастыруға қатысу.
Теориялық	Қоғам дамуының негізгі салалары бойынша және оның дамуы жолдарын талдап, теориялық жағынан бағалау. Әртүрлі әлеуметтік топтардың мүдделерін анықтап үйлестіру. Қоғамды жаңартудың стратегиясы мен тәсілін тұжырымдап бұқараны қимыл бірлігіне теориялық жағынан әзірлеу.
Идеологиялық	Еңбекші бұқара арасында өз көзқарасын, ізгі мұраттарды тарату, оны іскерлікпен ұштастыру. Өз бағдарламасы мен саясатын насихаттау. Азаматтардың түбегейлі мүдделерін ескере отырып өз бағытын қолдауға жұмылдыру және партия қатарына тарту, т.с.с.

3.Саяси партиялардың жіктелуі, түрлері. Саяси партияларды жіктеп, жүйелеудің көптеген өлшем және белгілері бар.

Француз ғалымы М.Дюверже сайлаушылар мен белсенділер санына қарай екіге бөлген:

Кадрлық	Бұқаралық
Сайлаушылардың 10% ғана болатын мүше санын аз, ұйымдастырушылық жағынан жоғары деңгейде. Әр мүшесінің партиялық билеті бар. Мүшелік жарына төлейді. Жарғысын мүлтіксіз орындайды. Мысалы: ГФР-дің христиандық-демократиялық одағы, Жапония либералдық-демократиялық партиясы, француз коммунистік партиясы.	Сайлаушылары көп, мүшелері, белсенділері де көп. Партиялық билеті жоқ. Мүшелік жарна төлемейді. Мысалы: Ұлыбританиялық Лейбористер партиясы, АҚШ-тың республикалық және демократиялық партиялары.

Саяси жүйедегі рөлі мен іштей ұйымдасуына байланысты саяси партияларды төрт түрге топтастырады:

Саяси жүйедегі рөлі мен іштей ұйымдастыруына байланысты			
Сайлаушылар партиясы		Парламенттік партиясы	
Авангарттық партия		Қауымдастық партиясы	

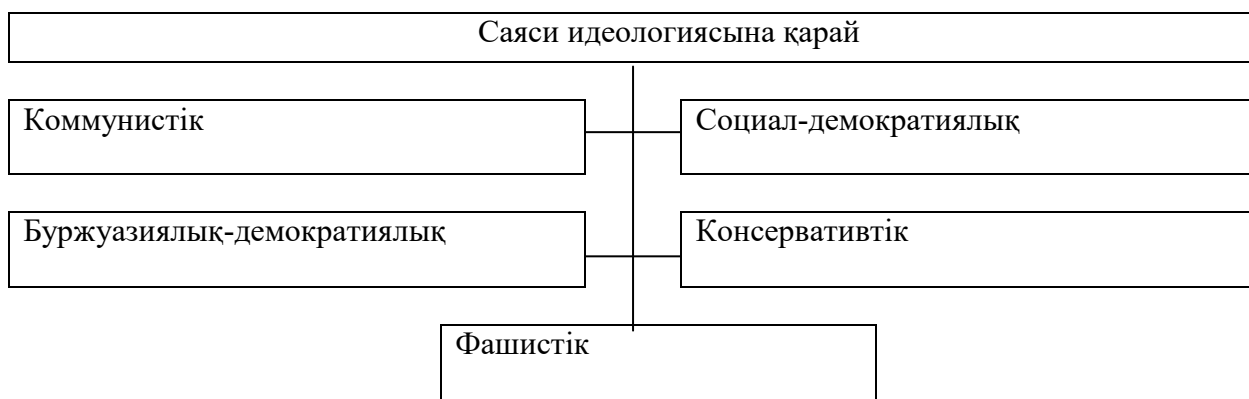
Авангарттық партиялар (лениндік тұжырымдама). Олардың ұйымы жоғары орталықтанумен сипатталады, өзінің барлық мүшелерінен партияның жұмысына белсенді қатысуын талап етеді. Мысалы, Индияның ұлттық конгресс партиясы, бұрынғы СОКП.

Сайлаушылар партиясы. Олардың негізгі мақсаты үміткерлердің сайлау алдындағы науқанын ұйымдастыру: қаржы жинау, үгіт жүргізу, т.б. Оларда тұрақты мүшелік, идеологиялық негіз, ұйымдық құрылым жоқ. Мысалы, АҚШ-тағы республикалық және демократиялық партиялар. Сондықтан американдық азамат "Мен демократиялық партияның мүшесімін" демейді, "Мен демократтар үшін дауыс беремін" дейді.

Парламенттік партия. Ол негізгі екі қызметті атқарады: сайлауға дайындалу және парламентке бақылау жасау. Мәселелерді алдын ала талқылап, қабылданатын шешімдерді сәйкестеу, келістіру үшін партиялар парламенттер мен муниципалитеттерде (жергілікті өзін-өзі басқару органы) жіктер (фракциялар) жасайды. Премьер-министрдің кандидатурасы мен үкімет құрамы парламенттегі көпшілікке байланысты. Мысалы, Германияда, Италияда, Ұлыбританияда, Францияда солай.

Қауымдастық партиясы. Ол адамдарды белгілі бір саяси жолды ұстанғандығына қарай емес, ортақ көзқарас, ұқсас мүдделеріне орай өзара қатынасып, маңызды мәселелерді талқылау үшін біріктіріледі. Мысалы,

оларға "Жасылдар" партиясы, балаларды, малдарды, хайуанаттарды қорғау партиялары, соғысқа, ядролық қаруға қарсы қозғалыстар жатады.

Саяси идеологиясына қарай партияларды 5 түрге жүйелеп жүр.

1. *Коммунистік партиялар* мен *солшыл радикалдық бағыттағы партиялар*. Олар К. Маркстің ілімін басшылыққа алады. Жеке меншіксіз, тапсыз қоғам құруға тырысады. Басқа партиялар коммунистік партияның басқарушы рөлін мойындауы керек. Мысалы, Қытай, Солтүстік Корея, Куба, бұрынғы КСРО. Батыста мұндай партияның айтарлықтай салмағы жоқ.

2. *Социал-демократиялық* (немесе социалистік, лейбористік) *партиялар*. Олар қазіргі капиталистік қоғамды еңбекші халықтың мүддесіне сай ұдайы реформалап, өзгертіп отыруға тырысады. Олардың басты құндылықтары: бостандық, әділеттік, ынтымақтастық, теңдік. Оған жататындар Австрияның, Германияның, Швецияның социал-демократиялық партиялары, Ұлыбританияның Лейбористік партиясы және т.б.

Қазіргі кезде адамзатты қоршаған орта күннен-күнге нашарлап азып-тозып бара жатқаны баршаға аян. Сондықтан Еуропада социал-демократтардың әлеуметтік және экологиялық жағынан жаңарған индустриялық мәдениеттілік орнатпақ та ойлары бар.

3. *Буржуазиялық-демократиялық партиялар*. Олар ХІХ ғасырда Еуропа мен солтүстік Америкада бір кезде пайда болды. Мынандай принциптерді басшылыққа алады: қоғамда билік үшін әрқашан ашық күрес жүруі керек, өкіметке жалпыға бірдей сайлау арқылы жету, парламентте көпшілік дауыс алған партия немесе партиялық бірлестік өкіметі билейді, басқарушы партияға (партияларға) қарсы үздіксіз ашық оппозиция жұмыс істейді. Заң алдында бәрінің де тең болғанын, сөз, баспасөз, жиналыстар бостандығын қалайды. Мысалы, Германияның еркін демократиялық партиясы, Ұлыбританияның социал-либералық партиясы және т.б.

4. *Консервативтік партиялар*. Негізінен ірі буржуазияның мүддесін қорғайды. Әлеуметтік теңсіздікті сақтағысы келеді, адамдық және азаматтық ар-намыс, плюрализм, ынтымақтастықты жақтайды. Мысалы, АҚШ-тың Республикалық партиясы, Германияның Христиандық-әлеуметтік Одағы мен христиандық-демократиялық Одағының блогы, Ұлыбританияның консервативтік партиясы, т.б.

5. *Фашистік партиялар*. Олар жеке мүддеден мемлекеттік мүденің басым болғанын, басқаруда қатаң орталықтандырылуды, адамның құқықтары мен бостандықтарын шектеуді қалайды. Ұлтшылдықты уағыздайды. Бұл тоталитарлық немесе авторитарлық жүйеге жол ашады. Фашистік партиялар кезінде Германия мен Италияда болған. Бірақ сол елдерде және т.б. жаңарған неофашистік ұйымдардың пайда болуы сақтандырады.

Саяси өмірдегі алатын орны, билікті жүзеге асыруға қатысына қарай саяси партиялар *билеуші* және *оппозициялық* (латынның “қарсы қою” деген сөзінен шыққан) болып бөлінеді. Билеуші партиялардың қолдарына мемлекеттік билік тигендіктен оларға бүкіл қоғам дамуының басты бағыттары мен сипатын айқындауға мүмкіндік туады. Яғни олар басқа партиялардың үстінен билікке ие болады. Мұндай мүмкіндігі жоқ басқа партиялар өз мүдделерін басқа жолмен қорғайды. Олар бұл мақсатқа өздерінің конституциялық құқығын, парламент мінбесін, бұқаралық ақпарат құралдарын пайдаланады. Белгілі бір қоғамдық пікір тудырып, билеуші партияға сырттай ықпал жасайды. Мұндай саяси партиялар оппозициялық деп аталады. Олар басқарушы партияның саясатын сын көзбен бағалайды. Қоғамның даму бағдарламасын жасайды, басқа мемлекеттермен қарым-қатынастарға өздерінің көзқарастарын білдіреді. Жалпы оларға қарсыластық қасиет тән келеді.

Жұмыс істеу жағдайына, заңның рұқсат етуіне байланысты партияларды *ресми*, *жартылай ресми*, *құпия* деп жіктейді. Егер қоғамдық саяси өмірге қатысуына заң жүзінде рұқсат етіліп, мемлекеттік тіркеуден өтсе ол ресми партия болып саналады да, жұмысын ашық жүргізеді. Ал формалдық түрде рұқсат етілсе, оны толық танылды деуге болмайды. Біраз жағдайларда партияға сырттай мойындаған сыңай білдіріп, шын мәнінде жұмысына шек қойып, кедергілер жасалады. Мұндай партияларды жартылай ресми деуге болады. Ал егер партияға заң бойынша тыйым салынып, жұмысын астыртын, жасырын жүргізсе, ол құпия партияға жатады. Әдетте олар үстемдік етіп отырған құрылысты күшпен өзгертуді мақсат етіп қояды. Егер құпия партияны халық шынымен қолдап, беделі зор болса, оны ресми мойындамағанымен жұмысын тоқтата алмайды. Оның айғақтығын құпия

жағдайда жүріп отаршылдыққа қарсы қажырлы күрес жүргізген көптеген ұлт-азаттық партиялардың даму жолынан байқауға болады.

Партиялардың басты идеологиялық бағытында қарай *революциялық, реформистік, консервативтік, реакциялық* деп те бөліп жүр. Революциялық партиялар қоғамдық өмірді түбегейлі өзгертуге тырысады. Реформистік партиялар қоғамда маңызды өзгерістер жасамақ, бірақ оның негізгі құрылысын сақтап қалмақ. Консервативтік партиялар қазіргі әлеуметтік өмірдің негізгі сипат, ерекшеліктерін тұрақты сақтап қалмақ. Реакциялық партиялар- қоғам дамуындағы өтіп кеткен формацияларға не дәуірлерге қайтып оралуды көксеушілер.

Қандай саяси тәртіпті қолдануына байланысты партиялар *демократиялық, авторитарлық, тоталитарлық* болып жіктеледі. Демократиялық партиялар басқа партияларға төзімділікпен, түсіністікпен қарайды, пікір алалығын жақтайды. Идеологиялық факторға онша мән бермейді. Тоталитарлық партиялар, керісінше саяси жүйенің басқа элементтерін өзіне бағындыруға тырысады. Идеологияланған, қатаң тәртіпке негізделген бірпартиялық жүйе құруға тырысады. Авторитарлық партиялар әдетте дамып келе жатқан елдерде пайда болады және отаршылдыққа қарсы бағытталады. Олардың көбі ең алдымен елдерінің саяси және экономикалық тәуерсіздігі, әлеуметтік прогресі үшін күреседі. Өз әрекеттерінде көбінесе күшке сүйенеді.

4. Саяси партиялар және партиялық жүйе. Партиялар жиылып партиялық жүйені құрады. Сондықтан оларды жіктеудің де мәні зор. Партиялық жүйе деп мемлекеттік мекемелерді қалыптастыруға шынымен мүмкіндігі бар, елдің ішкі және сыртқы саясатына ықпал ете алатын саяси партиялар жиынтығын айтады. Ел ішінде қанша партиялар болуы және олардың қайсысы партиялық жүйеге енуі сол елдің тарихи дәстүріне, әлеуметтік-экономикалық шиеленістер сипатына, халықтың бір ұлтты әлде көп ұлтты болуы, бір дінге әлде көп дінге бағынуы да әсер етеді.

Билік үшін күреске қатысып жүрген саяси партиялардың саны жағынан олар көппартиялық, екіпартиялық және бірпартиялық болып топтастырылады.

Көппартиялық деп мемлекеттік билік үшін күрес барысында бірнеше саяси партиялардың әр түрлі мүдделері мен пікір алалығын пайдалана отырып басқару түрін айтады. Онда үш және одан артық партия қатысады. Бұл адамзаттың қоғамдық басқаруда ойлап тапқан өркенниетті түрі. Дегенмен, орыстың белгілі саясатшысы Б. Чичерин айтқандай, көппартиялықтың өзіндік жағымды және жағымсыз жақтары бар. Жағымды жағына жататындары- онда саяси мәселелер жан-жақты қаралады. Кемшіліктерді кешірмейтін оппозициялық партиялардың болуы үкіметті тиімді жұмыс істеуге мәжбүр етеді. Бюракратияның өрістеуіне тежеу салынады. Партияны тәртіпке шақырады. Билік басына кездейсоқ емес нағыз дарынды адамдардың келуіне мүмкіндік тудырады. Ұнаымсыз жағына жататындар- өмірдегі көп мәселелерге өз партиясының тұрғысынан ғана қарайды. Бар ойы қарсы партияны жеңуге арналып, ол жолда алдау- арбау,

өсек- өтірік сияқты жат қылықтар мен тәсілдер пайдаланылып жатады. Дегенмен қазіргі таңда көппартиялық саяси өмірдің тәуір жетілген түрінің бірі болып танылады. Ондайларға Австрия, Бельгия, Дания, Нидерландыдағы көппартиялықты жатқызуға болады.

Екіпартиялық жүйеде (бипартизм) басқа да кішігірім партиялар болуы мүмкін, бірақ билік үшін нағыз бәсекелестік ең ірі екі партияның арасында жүреді. Мұнда жалпыға бірдей тікелей сайлау нәтижесінде екі партияның бірі өзінен- өзі автоматты түрде парламентте көпшілік орынды қамтамасыз етеді. Ол министрлер кабинетінің орнықтылығын қамтамасыз етеді. Себебі ол үкіметтің заң бойынша көрсетілген мерзімі біткенше сайлауға жіберілген қаржыны да үнемдейді. Өйткені ол орынға сайлауда жеңіске жеткен партияның серкесі ие болады. Бипартиялық көппартиялықтағы сияқты өзінің жіберген қателіктерін бірге билеген басқа партияларға аударып сала алмайды. Бұған мысал ретінде АҚШ-тағы республикалық және демократиялық, Ұлыбританияда- консерваторлар мен лейбористер, Германияда- христиандық демократтар мен социал- демократтар жатады. Саяси күреске басқа да партиялар араласады. Бірақ әдетте олар шешуші рөл атқармайды және жеңіске жетерлік мүмкіндіктері де жоқ. Дегенмен мұндай жүйенің өміршеңдігін аты аталған елдердің өмірі дәлелдеп отыр.

Бірпартиялық жүйе өзінен басқа, әсіресе бәсекелес партияларды болдырмайды. Ол тоталитарлық және авторитарлық қоғамдарға тән. Мұндай тәртіпке басқарушы партия бақылаушы және сынаушы оппозициялық партиялардың жоқтығын пайдаланып, саяси билікті бүтіндей қолына алып басқа мемлекеттік органдарды ығыстырады. Ондай партия бұрын КСРО-да болды, қазір Қытай, КХДР, Кубада бар.

Демек, партиялық жүйе әр түрлі болады. Сондықтан солардың ішінде ең тәуірі, тиімдісі қайсы деген сұрақ тууы мүмкін. Бұған бірыңғай кесіп жауап, бір үлгіні ұсыну дұрыстыққа жатпайды. Әйтседе партиялық бірлестіктердің тиімділігіне жалпы өлшеуіш боларлық жағдайлар мыналар: олар халықтың әлеуметтік мүдделері мен мұқтаждықтарын бірінші сезініп, қамтамасыз етуге тырысуы ләзім. Партия арқылы шешімдер қабылданғанда азаматтардың барынша мол қажеттіліктерін қамту. Үкімет бағытын сын көзбен түзету және басқарушы топтың жұмысына демократиялық бақылау жасу және т.б.

Саяси партиялардың ішінде **фракциялар** (латынның *бөлшектену, бөліктену* деген сөзінен шыққан) болуы мүмкін. Бұл сөз екі мағынада қолданылады: 1) бір партияның парламентте, мемлекеттік органдарда, қоғамдық ұйымдарда өздерінің саяси нұсқау, мақсаттарын ұйымшылдықпен жүргізу үшін құрған ұйымы; 2) бір партияның ішінде өзіндік бағыты, құрылысы, тәртібі бар, бірақ сол партияның қатарынан шықпаған мүшелердің бөлігі. Мұндай жағдай азшылықтың құқы бұрмаланған кезде дүниеге келуі мүмкін. Әдетте ол өтпелі кезеңдерде пайда болады және ұзаққа созылмайды.

Мемлекеттік билікті жүзеге асыру үшін партиялар **коалиция** (латынның *бірлестік* деген сөзінен шыққан) құруы мүмкін. Коалиция деп

жалпы мақсатқа жету үшін партиялардың жасаған бірлігін айтады. Оның мынандай түрлері болады:

а) парламенке қатысатын партиялардың ешқайсысы өз алдына бөлек, дербес басқара алмайтындай жағдайда (дауыстың аздығынан) құралған көппартиялық коалиция.

ә) екі күшті партияның әрқайсысы өкіметті өз қолына алып билей алатындай жағдайда екіпартиялық коалиция орнайды. Мұндайда бір партия парламентте көпшілік дауыс алады да, екіншісі оппозицияда болады. Егер екеуінің де парламенттегі орны тең болса, үкіметті құру үшін басқа кішірек партиямен келісімге келуге мәжбүр болады. Мұндайды түрін өзгерткен екіпартиялық коалиция дейді.

б) билік үшін бәсеке екі партия одағының арасында болса, оны екі блоктық коалиция дейді. Мұндай коалиция әсіресе Францияға тән. Онда президенттік, парламенттік, кантондық сайлаулар кезінде екі блок құрылады. Оң блокқа гольдықтар, жискарлықтар (Францияның бұрынғы президенттері Де Голь мен Жискар де Эстенің фамилияларынан шыққан), т.б. кіреді де, сол блокқа социалистер, коммунистер, солшыл радикалдар жатады.

в) егер дербес партия ұзақ уақыт (20-30 жыл бойы) билік етсе, оны басымдық коалициясы дейді. Мысалы, Швеция социал-демократиялық партиясы 1932 жылдан 1976 жылға дейін, сосын 1982 жылдан осы уақытқа дейін билік басында. Японияда либералдық-демократиялық партия 1955 жылдан бері өкімет басында болып келді.

Саяси партиялардың жұмысы әдетте құқпен немесе Конституциямен реттеледі. Себебі олардың жұмысы саяси жүйенің принциптері мен мақсаттарына қайшы келмеуі керек. Оларға жататындар: қоғамдық өмірде партияның орнын конституциялық жолмен рұқсат ету; саяси жүйеде партияның жұмыс істеу жағдайын белгілеу; сайлау системасының жұмысына партиялардың қатысуы; мемлекеттік өкімет органдарында партиялардың өкілдік ету тәсілдері; мемлекеттік бюджеттен партиялардың қызметін қаржыландыру. Бірқатар батыс елдерінде (Германия, Италия, Швеция, т.б.) 60-70- жылдардан бастап саяси партиялар мемлекет тарапынан қаржыландырылады. Кейбір елдерде заң бойынша саяси партиялардың сайлау науқанына арнайы қаржы бөлінеді. Бұл конституцияда көрсетілген міндеттерді орындау және қиянат етушілікке жол бермеу (мысалы, саяси партияларды құрғанда әлдеқандай кішігірім топтардың немесе жеке адамдардың ықпалын азайту, не болмаса қызметкерлердің, қоғам қайраткерлерінің сатылғыштығына жол бермеу және т.б.) үшін керек деп саналады.

Бірқатар елдердің (Германия, Үндістан, Ұлыбритания, Франция) заңдарында радио мен теледидарды кеңінен пайдалануға мол құқық берілген. Мұның бәрі сайлау науқанында және т.б. жұмыс бабында партияларға тең жағдай қамтамасыз етілгендігі деп саналады.

Деңгейлік тапсырмалар:

1–деңгейлік сұрақ. Сайлау дегеніміз не? Сайлау жүйесінің ерекшеліктері қандай?

1 –деңгейлік сұрақ. Саяси партия дегеніміз не? Басқа қоғамдық саяси ұйымдардан партияның айырмасы неде?

2–деңгейлік сұрақ. Қазіргі қоғам саяси партияларсыз, қоғамдық саяси қозғалыстарсыз өмір сүре алама?

2–деңгейлік сұрақ. Партияның негізгі қызметтері қандай?

3–деңгейлік сұрақ. Партиялық жүйе деп нені атайды?

ОБӨЖ тапсырмалары: Бірпартиялық, екіпартиялық және көппартиялық жүйелердің басым және осал жақтарын ашып көрсетіңіз

БӨЖ тапсырмалары: Қазақстанда көппартиялық жүйе құрылды деп айта аласыз ба? Осы ойыңызды дәлелдеңіз.

Негізгі әдебиеттер:

1. Саясаттану. -Алматы: "Ұлттық аударма бюросы" қоғамдық қоры, Оқулық, 2020.-520 бет. Хейвуд Эндрю
2. Қазіргі заманның саяси жүйелері мен режимдері. Оқу құралы. / Д. Е. Ақболат. - Алматы : Қазақ ун-ті, 2020
3. Қоғамдық саясат. Саясат, талдау және баламалар: Оқулық, /Майкл Е. Крафт, Скот Р. Фурлонг.-Алматы: ЖШС РПБК «Дәуір», 2017.

Қосымша әдебиеттер:

1. Қазақстанның дін жөніндегі мемлекеттік саясаты. А.Т.Асан, А.С.Балапанова, Т.А.Козырев, 2020, Монография
2. Қазақстан республикасының ішкі және сыртқы саясаты пәнінің оқу-әдістемелік кешені.Д. Е. Ақболат. Алматы, 2019
3. Нұрсұлтан Назарбаев: Бейбітшілік және қоғамдық келісім идеясы. Ұжымдық монография. Тоғжанов Е.Л., Әбдәкімов Ә.Ә., Капашникова Н.П., т.б. Астана, 2014

WEB сайттар тізімі:

- 1 <http://rmebrk.kz/> Саясаттану. Оқу-әдістемелік құрал. А.А.Иманбаева, Алматы, 2017.
2. <http://rmebrk.kz/> Саясаттану. Оқулық. У.К.Абдыкалыков, Ж.К.Симтиков, Алматы, 2018
- 3.<http://rmebrk.kz/>Саясаттану: Оқулық. - 2-ші бас. Г.М. Серғазина, Р.Н. Абылқалықова - Қарағанды: Medet Group, 2019